

Bistadet efterses. Foto: Dansk Folkemindesamling.

(Brinker mod havet) Dér breder jeg mine puder · for de vandrende alfer og guder, · bugnende flage ved flage · af blomster og kryddersød duft · som dulmer al dødelig plage · og gør alle sorger til luft *Valdemar Rørdam* (12).

LITTERATUR: (1) 697 138; (2) 189 4,1820,170; 689 2,711; (3) 747 105,110; (4) 946 8; (5) 161 1906/23: 2057; (6) 885 19, 1943,88; (7) 931 2,305; (8) 228e 3, 112 (o.1880); 634 12191 (Læsø o.1890); (9) 263 1927, 120; (10) 634 12306; (11) 151 12,1939,733; (12) 789q 57f.

Brunelle, *Prunella vulgaris*

De 5–25 cm opstigende stængler har ægformede blade, de ret små violette eller (navnlig om efteråret) røde blomster er samlet i aflange oprettede duske. Almindelige på marker, gærder og enge, i skove.

Brunelle 1596ff, *prunelle* 1619–1881 af det botaniske slægtsnavn (forhen *Brunella*) og vel til tysk braun = brun, idet blomsterbægrene er brune og planten anvendt mod bräune = hals-

ANDEN ANVENDELSE; PROSA OG POESI

Biavlerne bør anskaffe sig en mængde timian, »da lykkes bierne des bedre og de trækker desto flittigere og giver en god hob honning« (1648; 1). Gnides kuben med timian, lokker man lettere en bisværn i den (2).

Vild timian er ingrediens i »engelsk bitter« og »dommerens snaps« (Frederikshavn; 3). Havetimian farver gult (4).

Al uro og trolddom forsvinder, hvis man stjæler en dusk timian i haven ved det hus, hvorfra støjen kommer (Horsens; 5). Den skal engang som »Maries sengehalm« være lagt i brudesengen (Løjt, Sønderjylland; 6), man strøede den på gulvet som duftgiver (1500-t; 7) og røg mod ildelugt med tør timian lagt på et fyrfads gløder (Jylland, Læsø; 8). Om efteråret blev hængt en stor krans timian ved bilæggerovnen (Tibirke o. 1835; 9). Man lagde timian mellem tøj (Mors; 10).

Den små timian røber sig uvilkårligt ved sin duft; i dens nærhed er det dejligt at ligge. Når duften fra den blander sig med kløvermarks høduft eller duften fra solblanke strå, så er det som i et eneste drag at indsuge en dansk sommers hele herlighed *Jens Jacob Jensen* (11).

Brunelle.
Simon Paulli:
1648.

betændelse. *Ra(d)hel* o. 1450–1867, Læsø 1802, antagelig til gammelt dansk ord *ra(d)* = hurtig (helbredelse), *rahel* gælder også oksetunge og kulsukker (s. 78, 85), der ligeledes er sårlægende. *Vild humle* Thy slutningen af 1800-t, det afblomstrede hoved kan ligne humlens »kop«; *biurt* Århusegnen o. 1870, søges af bier; *kløveræder* Mjælland(?), planten er et skadeligt ukrudt; *munker* Bornholm også om andre planter med nøgent (afblomstret) hoved på skaft, se blåmunke s. 219 (1).

Færøerne: *båtmanshattur* 'bådsmanshætter' 1908ff efter blomstens form eller overført fra kornblomst eller blåhat, et andet færøisk navn *gøtubra* til brunellen er lånt fra vejbred; *koltursgras* (1928) opkaldt efter øen Koltur; *trøllablomstur*, -gras (trøll = trolld) (2).

LITTERATUR: (1) 689 2,350–52; (2) 751 26,60,184, 218.

LÆGEMIDLER

Med 'rahel' kan i kildeskrifterne også være ment oksetunge (s. 78) og kulsukker (s. 85).

Henrik Smid 1546ff (1): planten og især blomsterne bruges til friske sår; destilleret vand af planten drikkes for alle indre sår og sygdomme, uddriver levret blod, stiller smerter. Alle friske, gamle og navnlig betændte sår kan renses og læges med brunellevand, det er også godt for brændende hede; hals- og mundlidelser skylles med destillatet, med dekokt i vin eller i honningvand. Et sukkerudtræk af blomsterne »uddriver den skadelige og onde damp, som farer op i hovedet«, hjælper mod alle sygdomme i mund, hals og strube.

Simon Paulli 1648, 28f: renser og tørrer, »denne urt bruger man derfor til at hele adskillige sår på menneskets legeme, det være sig dybe eller ikke, gamle eller friske«, sår og bylder i mund og hals skylles med afkog.

Brunelle anvendtes som sårlægende middel. Xylografi efter maleri af E. Jerichau Baumann i Ude og Hjemme 17-7-1881.

Bladene er anført i farmakopeen 1772. Hævet tandkød og tandbylder skylles med brunellevand (o. 1640; 2); tandpine kunne på magisk måde overføres til plantens rod (3). Bestanddel af vindekocht til gurgling af dårlig hals (1807; 4). 'Rehel' indgår med katost, salvie m.fl. i vandudtræk for sidesting, med agermåne og jordbærurt til badning af råd i munden (5). Bestanddel af lægemiddel for hestens springorm (6). På Færøerne er hævet hals, angina, blevet gurglet med brunellete (7).

Unge blade kan spises som salat (1806; 8) og tørres til teerstatning.

LITTERATUR: (1) 841 1577, 41,117; (2) 665b 45; sml. 488 o 274; (3) 82 53; (4) 217 11; (5) 488 o 176, 192; (6) 83 128; (7) 518 1800,201; 752 54; (8) 398 1806,572.

Katteurt, *Nepeta cataria*

40–60 cm høj hvidgråt filtet plante med æg-hjer-teformede rundtakkede blade, de hvide blomster med rødprikket underlæbe er samlet i akslignende dusk. Nu meget sjælden omkring landsbyer og huse, ved gårder.

Katteurt 1534ff, *kattemynte* o. 1450–1821, *katteglæde* 1648–o. 1700 og *kattelyst* (konstrueret) 1793–1821: planten opsøges af katte, der gnider sig mod bladene og bider i stænglerne (sml. s. 208), »katte har stor tidsfordriv og lyst i denne urt, som man kan se, når den lægges for dem« (1577), »de kan endog finde dem i herbarier mellem andre tørrede urter« (1806); *sisenbrand* begyndelsen af 1400-t–1821, se Grøn Mynte s. 96.

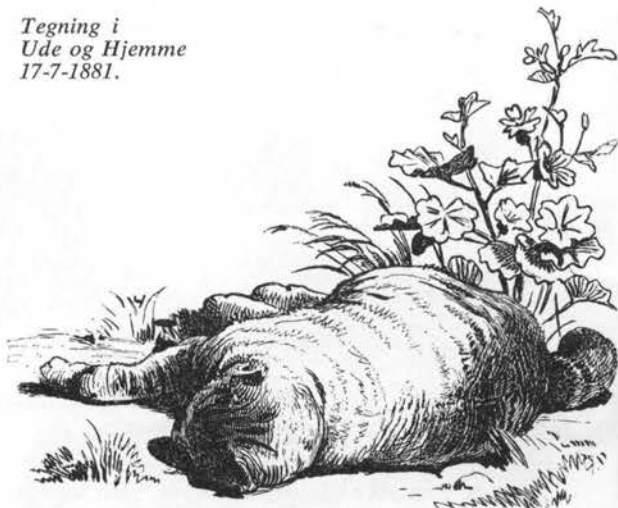
LITTERATUR: 841 1577, 3b; 689 2,109f; 398 1806, 638.

LÆGEMIDLER

Fejlagtig eller usikker oversættelse fra tyske kilder (sammenblandet med bl.a. kransburre og baldrian) har skabt tvivl om det botaniske tilhørsforhold af urtebøgerne *nepeta*, *calamentum* osv.

Harpestræng-afskrifter o. 1300 (1): den tørrede urt drukket med vand eller vin virker sveddrivende; patient med koldfeber = malaria skal gnide sig med olieafkog; den friske plante knuses og lægges på lår(værk), »da brænder den huden og udtørre urenhed og smerten forsvinder«.

Tegning i
Ude og Hjemme
17-7-1881.

Kvinde, som indtager planten, renses for blodløb. Drikkes med vin mod begyndende spedalskhed. Den knuste urt lægges på hugormebid; drikkes tilsat honning og salt i vand som modgift, det dræber også indvoldsorm. Gravid kvinde aborterer, hvis hun spiser planten eller lægger den på underlivet. Udrenser gulsot, hjælper for åndenød, trangbrystighed, drikkes med vin for mavelidelser og hikke, hjælper mod sidesmerter og diarré, den knuste plante lægges som omslag på sår, et vindekocht er bedre, »hjælper kvinder til at få den naturlige [ansigts]farve«. Plantens røg fordriver hugorme fra huset.

Begyndelsen af 1400-t: bestanddel af sårhelende drik, sårplaster og øjenbadevand, saften drikkes for sammenløbet blod i kroppen (2).

Christiern Pedersen 1533: øldekocht af katteurt (?) drikkes mod hjerteonde (24b), afkog med figen mod sidesting (27b) og med mandelkærner og peber i mælk for leverlidelser (28b).

Henrik Smid 1546ff (3): saften drukket med vin uddriver spolorm og gift, virker sved- og urindrivende, et vinafkog renses lever og milt, »varmer de forkølede nyrer«, stiller livmodersmerter og kolera, uddriver menses, renses brystet, læger indvortes lidelser og især gulsot, styrker maven, fordriver koldfeber = malaria. Svede- og røgbad med planten mod vagina uddriver efterbyrden og menstruation, stiller livmoderens smerter, røgen får hugorm o.a. giftige dyr til at flygte. Saften af katteurt og gule skræpperødder gnides på skab og »er godt til dem, hvis hår falder af, og som har møl i håret«.

Simon Paulli 1648, 193: lægerne bruger ofte denne plante til bad for kvinder, som er ufrugt-